УДК 371.81.155.9

Пентилюк І. С.

МОВНИЙ ЕТИКЕТ ТА ЙОГО РОЛЬ У ВИХОВАННІ ПІДЛІТКІВ

Стаття містить матеріал, присвячений аналізу мовного етикету, його сутності й ролі у вихованні учнів основної школи. Автор наводить низку визначень мовного етикету, ґенезу його розвитку й акцентує на українському мовному етикеті, який учні засвоюють на уроках української мови і літератури, на необхідності досліджувати мовний етикет як засіб впливу на підлітків і виховання у них моральності, комунікабельності і культури мовлення.

Ключові слова: *мовний етикет, виховання, культура мовлення.*

Статья содержит материал, посвященный анализу речевого этикета, его сущности и роли в воспитании учеников школы. Автор приводит ряд определений речевого этикета, генезис его развития и акцентирует на украинском речевом этикете, который ученики усваивают на уроках украинского языка и литературы, на необходимости исследования речевого этикета как средства влияния на подростков и воспитания у них моральности, коммуникабельности и культуры речи.

Ключевые слова: *речевой этикет, воспитание, культура речи.*

This article contains material dedicated to the analysis of linguistic etiquette, its nature and role in educating primary school students. The author cites a number of definitions of linguistic etiquette, its genesis and development focuses on the Ukrainian language etiquette that students learn on the lessons of the Ukrainian language and literature, the need to explore language etiquette as a means of influence on adolescents and educating them in morality, sociability and cultural broadcasting.

Keywords: *language etiquette, upbringing, speech culture.*

Суспільна потреба у всебічно розвиненій особистості спонукає до пошуків тих засобів, що найактивніше сприятимуть її вихованню. Одним із таких засобів є мовний етикет. Саме йому належить важливе місце у формуванні духовної і мовленнєвої культури підлітка.

© Пентилюк І. С., 2011

Мовний етикет володіє системою стійких виразів і формул, передбачає застосування в практиці спілкування властивих певному народові специфічних норм і правил. Етикет українського народу є своєрідним еталоном ввічливої комунікативної поведінки наших громадян, основи якої закладаються в дитинстві, у підлітковому віці.

Етичне поводження людини демонструє її гідність і честь, ставлення до самої себе та інших, демонструє культуромовний рівень її вихованості.

Як наукова проблема, мовний етикет, зокрема його психолінгвістичні, культурологічні, виховні аспекти, привернув увагу вчених ще в минулому столітті. Проблема мовленнєвої поведінки, умінь спілкуватися почала досліджуватися вченими – філологами, педагогами, психологами – з другої половини XX ст., що знайшло відображення в працях О. Аршавської, М. Білоус, С. Богдан, О. Мельничук, Я. Радивича-Винницького, В. Сухомлинського та ін.

Виховання учнів середніх освітніх закладів культурними, цікавими співрозмовниками засобами українського мовного етикету залишається актуальною педагогічною проблемою і привертає увагу наступних поколінь дослідників.

Мета нашої статті – з'ясувати сутність мовного етикету та його роль у вихованні духовно багатої, толерантної культуромовної особистості підлітка.

Український народ створив самобутні норми спілкування, що позитивно впливають на тих, хто ними володіє і користується. Однак виховні вартості мовного етикету та форми його застосування у навчально-виховному процесі ще не знайшли належного вивчення в науковій літературі та шкільній практиці, ще не досліджена роль мовного етикету у вихованні мовної особистості підлітка, вплив на формування його світосприймання, розвиток його морально-етичних якостей і громадянськості.

Виховання мовної особистості засобами українського мовного етикету позитивно впливає на якість комунікації підлітка, встановлення стосунків з однолітками, входження в доросле життя шляхом контактів з різними комунікантами в різних життєвих ситуаціях. Головне, що мовний етикет сприяє активній соціалізації особистості школяра. Тому в поєднанні з іншими засобами забезпечує підвищення рівня загальної вихованості, інтелектуального зростання підлітка.

Історія мовного етикету досить давня. Правила поводження людей під час спілкування вироблялися ще з античних часів. Пер-

ші згадки про мовну етику (культуру спілкування, мовленнєву етику) зустрічаються в стародавньому світі – Єгипті, Індії, Китаї, Греції. Так, давньокитайський філософ Конфуцій навчав чотирьох речей: – “культури, поведінки, відданості і довіри” [3, с. 244]. Він розробив концепцію ідеальної людини, яка має володіти такими якостями, як гуманність, справедливість, любов до людей, ввічливість і повага до старших.

Міжнародним еталоном вихованості став грецький етикет, що спирався на м’якість і делікатність мовної поведінки.

Середньовічні філософи продовжували розвивати й удосконалювати норми поведінки під час спілкування. Показовим у цьому плані був трактат “Дисципліна клерикаліс”, у якому було викладено правила ведення бесід, поводження з гостями та ін.

Вітчизняний мовний етикет спирався на дотриманні загальнолюдських моральних норм і виробленні своєрідних етнічних правил виховання. Біля джерел створення норм українського мовного етикету стояв Володимир Мономах. Його “Повчання” – це філософська основа виховання особистості, кодекс, що включає правила поводження людей.

Особливе місце у виробленні українського мовного етикету належить Г. Сковороді. Його курс “Християнського добронравія” можна назвати українським етикетом, оскільки в його основі лежать вироблені українським етносом норми і правила суспільної й особистої поведінки. Головним критерієм людського існування філософ вважав внутрішнє “сердечне Я”, а якостями вихованої людини – доброчесність, порядність, що забезпечують повноцінність етикетних норм і правил [10]. Відзначимо, що ідеї Г. Сковороди активно вплинули на подальше становлення і розвиток українського мовного етикету.

Короткий ретроспективний аналіз мовного етикету дозволяє констатувати, що він упродовж довготривалого часу сприяв розвиткові мовної особистості людини, особливо в молодому віці, позитивно впливав на культуру людського спілкування, забезпечував гармонізацію стосунків між особистістю і суспільством, виховував взаємоповагу до людей і до самого себе.

У наш час роль мовного етикету особливо важлива, оскільки загальнолюдські і національні його особливості взаємопроникають і зближуються, набувають все ширшої глобалізації. Однак у своїй основі мовний етикет має національне обличчя, бо формується з дитинства у кожної людини засобами рідної мови.

Сучасні дослідники намагаються розкрити багатоаспектність і складність сутності поняття “мовний етикет”. Простежимо це на прикладах його визначень. У працях вітчизняних та зарубіжних учених зустрічаємо різні трактування цього поняття. Одні з них розглядають етикет як загальний кодекс поводження людини в суспільстві. Так, С. Гончаренко розглядає етикет як “зведення норм поведінки, дотримання правил чемності, що склалися в суспільстві” [6, с. 119], О. Гусейнов та І. Кон – як “сукупність правил поведінки, що регулюють зовнішній прояв людських взаємовідносин (поводження з оточуючими, форми звертання та привітання, поведінка у суспільстві, манери й одяг” [6, с. 119], А. Байбурін і А. Топорков – як “сукупність спеціальних прийомів та рис поведінки, за допомогою яких відбувається виявлення, підтримання та обігравання комунікативних статусів партнерів по спілкуванню” [1, с. 43]. Як бачимо, дослідники наголошують на ролі етикету як засобу поведінки учасників спілкування, дотримання норм і правил загальної комунікативної культури особистості.

Дослідники, трактуючи етикет, намагаються пов’язати його сутність із мовою і мовленням. На цьому наголошує Л. Ступін, який, зокрема, визначає цей феномен як “форму нормативної мовної поведінки в суспільстві між представниками однієї нації, …сукупність типових висловлювань, закріплених національно-культурними і мовними традиціями в даному мовному колективі для їх використання в конкретних соціально-комунікативних ситуаціях” [12, с. 67]. Розкриваючи сутність етикету, автор акцентує на його ролі в комунікативних актах особистості і тій ролі, яку він відіграє в процесі спілкування мовців. Зрозуміло, що виховання мовної особистості як активного комуніканта потребує від педагога досконалого володіння етикетними нормами і правилами та вмінь виховувати їх у підлітків.

Більш розлоге й точне трактування цього феномена подають автори “Словника лінгвістичних термінів” Д. Ганич та І. Олійник: “Мовний етикет – це національно специфічні правила мовної поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і виразів, що рекомендуються для використання в різних ситуаціях ввічливого контакту зі співрозмовником, зокрема під час привітання, знайомства, звернення до співрозмовника, висловлення подяки, прощання тощо” [5, с. 133].

Окремі аспекти цього визначення зустрічаємо й у працях інших українських дослідників: “Набір усталених мовних зворотів, які

використовуються в ситуаціях привітання, прощання, запрошення, подяки (О. Миронюк)” [7, с. 79]; “система словесних форм ввічливості, узвичаєних у певному суспільстві, певній спільноті (етнічній, територіальній, соціальній) (Я. Радевич-Винницький)” [8, с. 29].

Дехто з учених послуговується терміном “мовленнєвий етикет”. Так, Ф. Бацевич пише: “Етикет мовленнєвий – система стандартних стереотипових словесних формул, уживаних у ситуаціях, що повторюються повсякденно: вітання, вибачення, запрошення, прощання тощо” [2, с. 324]. Автор усвідомлює, що мовець повинен оволодіти інструментарієм етикетних формул і правил з метою спілкування, що реалізується в процесі мовлення. На це натякала ще в 1990 році Н. Формановська, розглядаючи мовний етикет як “вироблені суспільством правила мовленнєвої поведінки, обов’язкові для членів даного суспільства, національно специфічні, стійко закріплені в мовних формулах, але в той же час історично змінні” [16, с. 47]; теж наголошувала на тій його функції, що забезпечує дотримання й використання правил мовленнєвої поведінки.

З усього сказаного можемо констатувати, що український мовний етикет – це сукупність загальноприйнятих норм і правил моральної поведінки, вироблених нашим народом у процесі свого історичного розвитку, що слугує кожному мовцеві і дозволяє регулювати зовнішні прояви людських стосунків у повсякденному спілкуванні.

Мовний етикет був і залишається ефективним засобом морального впливу і виховання підлітків, оскільки в ньому реалізовано кращі духовні і моральні зразки поведінки людства й окремого народу.

У нашому суспільстві, в сучасній школі цю функцію виконує український мовний етикет, і в цьому його визначальна роль.

Засвоєння учнями підліткового віку кращих духовних і моральних цінностей етикету забезпечує активізацію внутрішніх сил (потреби, настанови, мотиви, інтереси) мовної особистості. Цей процес має продовжуватися протягом усього періоду засвоєння етикетного еталону українського народу – від сімейного виховання і до завершення навчання в школі. Особливо активізується цей процес в основній школі, де учні засвоюють етикетні норми на уроках української мови, літератури та інших предметів. На уроках мови і літератури діти актуалізують опорні знання, набуті в сім’ї в дошкільний період, у початковій школі, засвоюють систему

знань про мовний етикет й удосконалюють уміння й навички дотримуватися етикетних норм, беручи участь у позакласних і позашкільних виховних заходах.

З усього випливає, що виховний потенціал мовного етикету необхідно вивчати й активно впроваджувати в практику шкільної освіти, яка повинна забезпечити формування високоморальної, комунікабельної культуромовної особистості.

Література:

1. Байбурин А. К. У истоков этикета. / А. К. Байбурин. – М. : Наука, 1990. – 168 с.

2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. / Ф. С. Бацевич – К. : ВД "Академія", 2004. – 344 с.

3. Беседы и суждения Конфуция. – СПб. : Кристалл, 1999. – 120 с.

4. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.

5. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.

6. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Либідь, 1997. – 376 с.

7. Миронюк О. М. Про найуживаніші форми мовного етикету // Культура слова. – К., 1987. – Вип. 33. – С 79-82.

8. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький – К. : Знання, 2006. – 291 с.

9. Словарь по этике под ред. А. А. Тусейнова и И. С. Кона. – М. : Политиздать, 1989. – 447 с.

10. Сковорода Г. С. Твори: у 2 т. / Сковорода Г. – К. : Видавництво АН УРСР, 1961. – Т. 2. – С. 167.

11. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К. : Радянська школа, 1985. – 312 с.

12. Ступин Л. П. Современны английский речевой этикет / Л. П. Ступин – Л. : ИЛУ, 1980. – 144 с.

13. Стельмахович М. Г. Український мовленевий етикет // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 20 – 21.

14. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні дітей та млоді: стан розроблення проблеми// Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 105-111.

15. Сухомлинський В. О. Народження громадянина : Вибр. Твори в 5 т. / Сухомлинський В. – К. : Радянська школа. – 1997. – Т. 3. – С. 283-582.

16. Формановская И. Н. Речевой этикет и культура общения / И. Н. Формановская – М. : Высшая школа, 1989. – 159 с.